

ÖRÖKSÉG

UTASI MÁRIA

VERSLÁTÁS ÉS KÉPSTRUKTÚRA

KASSÁK MŰVÉSZEI A MESTEREK KÖSZÖNTÉSE C. KÖTETÉBEN

Kassák kemény veretű, élesen és fegyelmezetten megfogalmazott „köszöntéseiben” nem véletlenszerűen választott művészekhez szól.

Valamennyiükben a forradalmi újat üdvözli; azt a valóságkeresést és látást, amely a kor és társadalom devalválódott értékein túl egy harmonikus világlátáshoz és megformáláshoz vezethetne. Ezek a művészek „állig fegyverben óvják magukat a sátán kísértéseitől” — hogy Kassák szavaival éljünk —, vagy „a Nap pereméhez támaszkodva állnak a horizonton túl”, mint Picasso, verekednek, mint Fernand Leger az anyag és a szellem egyazon vonzásában, „összekeverik a végtelent a nemlétezővel”, hogy új magzatot segítsenek a világra; meghallják a lehetetlent és el mernek indulni azon az úton, amely „felmérhetetlen és megnevezhetetlen”.

Elsősorban a „Kék lovas” művészcsopotról szeretnénk szólni. A Kandinsky és Franz Marc által alapított (akiről maga Kassák mondja, hogy „Te vagy a jövevény, aki kék lovon érkezett”) Der blaue Reiter 1911-től kezdve működik már. A társulás München eleven értelmiségi és művészletéből született, abban a városban, amely a századelőn Európa minden részéről összegyűjtötte azokat a fiatalokat, akik a művészetnek szánták életüket. A csoportosulás elnevezése Kandinskynak a lovak mesés alakja iránti rajongásából és Marcnak a lovak szépségével kapcsolatos esztétikai hajlandóságából született. S mivel mindketten szerették a kék színt, az elnevezés készen kínálta magát. A korábbiak művészi hitvallását és poetikáját elvetve az ösztön, a vérmérséklet, az ihlet fiziológiai eredete már nem győzte meg őket.

Valójában az ösztönöktől való megtisztulásra törekedtek, nem az eredetivel akartak fiziológiai kapcsolatot teremteni, hanem a valóság szemleli lényegét összegyűjtő módszert keresték. A menekülés nem a világ, vagy a természet felé irányult, hanem a természet „szellemiségébe”, a belső érbe, a lélek világához. Ezért feltűnően spekulatív irányú ez a csoport, nem mutat fel barbár jellegű elképzeléseket, hanem rafinált, majdnem hogy artistikus.

Valószínűleg Kassákot is elsősorban ez az én-keresés és önelemzés ihlette köszöntésre, az a dolgok felszíne alá pillantó, érchegeyeken és szikes valóság-falakon túllátó, hasonló tendenciájú kísérlet, amely az ő költészetének is mindenkori rugója.

Bizonyos misztikus aszketizmusról beszélhetünk e művészekkel kapcsolatban, mely korántsem fiziológiai természetű zavaros miszticizmus, de egy önként vállalt belső száműzetés, amely nem tud és nem is akar elvegyülni az adott világgal. Bizonyíték ez arra, hogy a művészet és a társadalom között milyen mély és óriási szakadék történt, de bizonyíték emellett is, hogy a művészek „kívül akarnak maradni a világon.” „Nem olyan korban élünk — írják —, amelyben a művészet az élet szolgálatában áll.” Megszabadulni a testtől, a művészi régít, a valóság jelenségei iránt érzett imádatot lerombolni: íme, ez a művész feladata!

Az absztrakció útja készen állt. A csoport legjellegzetesebb tagja Franz Marc, akit így szólít meg Kassák:

*Ó, te ismeretlen fajtájú gyümölcs
egy száradó fa ágán
a bádogból készült német ég
szégyenében elborult miattad
A kosfejű Goethe csakúgy hiányzik belőled
mint sárgaréz harsonáival Wagner*

A tömör jellemzés világos és egyértelmű utalás egy konvencionálisan beidegzett, meglehetősen unalmas és buta világ lerombolására, amelyben az ég már csúf bádog; a társadalom pedig korhadó fa ágához lett hasonlatossá! Marc visszautasítja — s ezt említi Kassák is — Goethének azt a maximáját, amely szerint „semmi sem groteszkebb, mint ezen a relatív által uralt világon az abszolútát keresni.” Az ő „menekülése”, ha lehet így nevezni, éppen a valóság csúnyasága mögött meghúzódó abszolút megközelítésére apellál s ezt az érzékföltöttisegbe való ugrással éri el. Marc számára a valóság csak süket, erőtlen, tisztátalan valóság, a művésznak ezen keresztül kell eljutnia a világ szellemi lényegének a megismeréséig. A misztikus intellektüel ítélete ez a világról s ahhoz az igényhez kapcsolódik, amelyet a múlt forradalmi értékeinek a válsága keltett életre. „Milyen boszorka nyitotta fel a szemedet?” — kérdezi tőle Kassák, s a festő életművével felel; az anyagi világ nehéz és megalázó csapdájából a tiszta látás és elvont szabadság állapotába jut, ahol kubisztikus és futurisztikus formákkal teli stílusában szívesen örökített meg kőbor állatokat, mint az ártatlanság és tisztaság jelképeit. Spiritualizmusa ily módon a primitívizmussal hatásairól is tanúskodik.

Másik határozott művésze az a Der blaue Reiter csoportjának Paul Klee, aki „bádogpapucsában csoszog ajtótól ajtóig, de sohasem lép ki álmai búvköréből”. Szerinte a művész valamiféle médium, mely a „természet ölével” áll szoros kapcsolatban. Olyan fához hasonlítja — a pusztaság szemléltetés kedvéért —, amelynek gyökeréből jut a művészebe az a nedv, mely átítatja őt és látását. Ily módon a művész a törzs szerepét tölti be. Nem tehet mást, mint hogy összegyűjti mindazt, ami a mélységből érkezik és továbbítja feljebb. Ezért nem szolgál, nem is parancsol: egyszerűen közvetít. Klee, ahogy ő szerette mondani: „gazdaságosan épül fel”. Igyekszik allegóriák, analógiák és szimbolizmusok segítségével kifejezni magát; övé a meghatározás: „A művészet a teremtés allegorikus képe.” Róla írja Kubin: „Elmenekült ebből a világból, mert fizikailag nem tudta elviselni. De megállt félúton, a kristályos tisztaság után vágódik, de nem tud megszabadulni a valóságos világ nyúlós sarától!”

*Ó, emberke, selyemfonálból szőtt emberke
terhelten a múlttól és megrészegülten a jövőtől
miért nem lettél pásztor a svájci hegyekben
hogy frulyáddal táncba röptsd a lányokat*

Ennek az allegorikus, holdbéli tájakat teremtő festőnek üvegcsillogású gyöngéségét, egzotikumát és álomvilágát adja vissza a vers további három sora is:

*vagy miért nem születted madárnak
aki szép tollaival ámulatba ejti
a csodálkozásra képes embereket*

S valóban Klee olyan, mintha teremtő vázsnairól kilépő titokzatos tollú madár vagy virág lenne maga is. Mennyire plasztikusan adja vissza egész művész egyéniségét az az egyetlen kassáki sor, melyet hadd idézzünk még egyszer:

„miért nem lettél pásztor a svájci hegyekben”.

Kassák a *Mesterek köszöntésében* új versstruktúrájával és képalkotásával éri el, hogy párszavas mondataival, egy-egy életképben vagy jellemben egész egyéniségét és sorsokat tud adni maradéktalanul. Chagall

menekülő karavánjaiban lehetetlen nem felismernünk a „bolygó zsidó” évszázados történetét, nemzedékeket kitöltő árvaságát:

*ott ül a sanda rabbinus egyedül
fekete-fehér tálesszal a nyakában
s egy vén bakkecske hegedűvel vigasztalja
mindhiába*

Vagy egy másik képen:

*s nekik egy torz kakas zenél citerán
és minden sír és minden muzsikál
egyetlen keserű dal hangzik
életről halálról*

Lehetetlen nem kitapintanunk a chagalli világ súlytalanság tájait, ahol semmi sem különbözteti meg az embert a madártól; a szamár az égben álldogál, ahol mindenből cirkuszi kavalkáda lesz, s ahol nincsen szükség semmi magyarázatra, ha a szín egy fuvolán játszó alak karjához hasonlóvá varázsol egy kakast, s a nyakszirt árnyékából meztelen nő rajzolódik ki. A férfiakat és a nőket jelmezek övezik; oktalan állatok, vásári mutatványosok, zsidó húsvétok életképei, a távoli gyermekkor lidércnyomása, tovatűnő arcok, feje tetejére állított világ akrobatái és szemfényvesztői, akiket valamilyen láthatatlan hegedű kísér.

A chagalli dialektikának egyetlen előzménye van: a *Szentivánéji álom*. Nem szükséges díszes jelmezekbe öltöztetni a szereplőket, akikben minden valami csillogással válik, és a csokrok általában ligetek; táncosokhoz hasonló ligetek. S ez a káprázat nem a pusztaság szeszélyén tűnik fel, hanem az élőlények ragyogásában, ott, ahol ember és állat egyé válik és nem tudhatni, hogy a kéz miféle álma osztogatja szerelmesen az árnyat és a fényt. Máskor a vászon alján bukkan fel a festő, palettával a kezében, valamilyen állatmaszkban, mint Zuboly. Állandó órák küszöbén vagyunk, olyan világban, ahol egyszerre aranyozza be a falut a nap és a hold.

Kassák versképeire nemcsak a tömörítő és sűrítő erő jellemző, de az az utolérhetetlen hangulati azonosulás is, mellyel a képek egybe-komponálásával fölvezolja előttünk annak a láthatatlan, kulisszán túli szférának a horizontját, amely az éppen adott festőportré belső tereinek egyensúlyát hordozza. Így jelenik meg előttünk a „csupa báj” Henri Mattise”, a szakadó eső húrjai közt bolyongó Picasso, akinek a képein a fájdalom „száguldó ritmus”, George Braque, akit Kassák „virágzó fához, csillogó tengerhez, ércel teli földhöz” hasonlít, „bár csak önmagadhoz vagy hasonló, mint minden nemes anyag” — mondja róla később, s akinek képein liliomlángok ragyognak. Így áll eléink Henri Rousseau új típusú realizmusával s a „semmit gyötri és valósággá gyúrja”: így elevenedik meg Chiriko a mértan és a geometria kihűlt világában. S így jelenik meg Max Ernst is, akit a „Dada kergetett világgá”:

*Mögötte az ökör elsüti fegyverét
kőburkában szent Cecília zongorázik
miközben egy férfi a kunyhó
palatetőjén táncol*

A logikátlan képek egymáshoz társításával milyen telibe találóan jellemzi Kassák Ernst szurrealista, álom és valóság, realitás és abszurditás határvonalán bolyongó életérzését és művészmagatartását.

Idézhetnénk tovább a példákat a kassáki vers, verssor, verskép és versstruktúra belső etikájának szilárd, minden esetlegességet kizáró paléozottságára és nyelvének tisztaságára.

Kassák, a *Mesterek köszöntésében* a legkifejezőbb, dinamikus költői eszközökkel egy polifonikus művészvilág égisze alatt született mesterportrék megrajzolásához nyúlt, s ezen belül a maga sokszólamúságát, lázadását és a forradalmi újnak a köszöntését is adta.